

AURKIBIDEA
LX alea – 2007-3/4

AZTERKETA LITERARIOAK

Joseba GABILONDO. Globalizazioak eta kulturantzatasunaren fantasma:	3
Luis Mari MUJICA. Trebiñu konterriko euskal toponimia (II)	35
Fertxu IZQUIERDO. Supermanen itzalaren mehatxupear: 1979	89
Asier AGIRRE. Aforismoak	127
Mikel ATXAGA. Joakin Arostegi	137
Ibon EGAÑA, Jon KORTAZAR, Iratxe RETOLAZA. 2006ko euskal literatura	157
Patxi SALABERRI MUÑOA. Axularren Gero liburuaren bigarren argitalpena lehenaren argitan	173

SORKUNTZA

Pello OTXOTEKO. Egonen da leku bat	203
Mikelats GORROTO . Laukiak... Zutabeak... Biribilak	207

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Iñaki ZUBELDIA. Seve Calleja	215
Jose Antonio MUJICA. 'Birjina': itzulpen-eredu antzua	239

ADABAKIAK

Luis HARANBURU ALTUNA. In memoriam Miguel Azaola	265
--	-----

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Amaia ITURBIDE. Poesiaren aniztasuna	271
Amaia ITURBIDE. Irudimenaren zergatiak	275
Pello OTXOTEKO VAQUERO. Barne paisajeak marrazten	279

EGAN

809.169 (05) EGA
FV

17 DIC. 2007

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Axularren Gero liburuaren bigarren argitalpena lehenaren argitan

Patxi SALABERRI MUÑOA

1.- Gauza jakina da Geroen lehen edizioa, argitalpen gehienak bezalatsu, akatsekin eta gabeziekin atera zela inprimategiko iluntasunetik, eta, ondoren, ohi legez, zuzentzaileei egokitu zitzaizela hala-holako konponketa-lanari ekitea, hizki eta hitz okerrak eskuz zuzenduz edota faltan zituen testu zatiak orri bazterretan idatziz.

Baina jatorrizkoak edo ziruditen zenbait zuzenketatatik at, inoiz ez da argiegi egon zein ziren inprentako zuzentzaileak/ek egindakoak eta zein isuri diren beranduagoko irakurtzaileen lumatik.

Eta hau gertatu da, besteren artean, aleen segimendu eta konparazio xumeenak ere burutu ez direlako, lehendabiziko plantxetatik sortutako Gero "bizi" gehienak, gutxi izateaz gainera (zenbat ote?), mundu zabalean sakabanatuta zeudela uste baikenuen. Sakabanatuta eta eskuraezin, hain zuzen.

Aurriritzi hedatu horren ondorioz, hemen inguruan sona gehiegi-rik gabe gordeak genituen aleak ere ez dira luzaroan behar bezala ballatuak izan.

Edozein modutan, eta zenbakien sinbologiak lepotik harrapatuak bagintu bezala, zazpi ale bide dira Euskal Herrian ditugunak. Guk dakigula, bi ale J. Urkixoren funtsetan (Donostiako Koldo Mitxelena Kulturgunean), beste bi (bata, antza denez, zeharo hondatua) Bergarako Lacombe Fundazioan, bosgarrena Euskaltzaindiko Azkue Liburutegi bilbotarrean, seigarrena Gasteizko Legebiltzarreko liburutegian eta azkena, Orreagako liburutegikoa, bertako museoan, ikusgai. Guz-

tiak dira "jola ederrak", baina, erraz egiazta daitekeenez, ez guztiak hein berean aprobetxatuak izateko modukoak.

Bestalde, azken bolada honetan Geroen bigarren edizioa bilakatu da albiste, besteak beste, haren faksimil bat kaleratu berri delako.

Bigarren argitalpena, ezaguna da, ez da lehena bezain bakana eta arraroa, baina, egia esan, hamaika buruhauste sorrarazi dizkie ikerlariel, besteren artean lehendabizikoaren aurrekotzat ere hartu izan baita maiz asko.

Oro har, iritzi onartua da lehen edizioaren imitazio¹ kaskar bat dela Geroen bigarren hau, eta ez bakarrik tipografia aldetik arreta eta sentsibilitate estetiko gutxiagorekin burutua delako². Vinsonek idatzi bezala, "l'éditior [...] est d'ailleurs beaucoup plus incorrecte que l'original" (1891: 1984, 87).

Nolanahi ere den, Gero Gero izenburuarekin eta datarik gabe³ kaleratu zen bigarren honek hainbat elementu interesgarri eta gogoan hartu beharreko ditu bere baitan. Eta harrigarri lirudikeen arren, horietako zenbait lehen edizioaren testu-ibilbidea argitzeko balia litezke. Lacombek zioen bezala, "cette seconde édition, beaucoup moins rare que la première, mais précieuse non obstant, fourmille d'errata, encore que par endroits elle soit plus correcte que l'originale. D'où l'on peut inférer que pour une réédition définitive du livre de

¹ Lehen edizioari dagozkion testu-zuzenketak zein distortsioak jaso-tzen dira bertan, hurrengo orrialdeetan ikusiko den legez. Bihoa lehendabiziko erakusgarri gisa 59. kapituluako orri-buruetakoa, izan ere, liburuan barrena ordura arte erabili ez diren tipoak erabiltzen baitira lehen aldiz (letrakera txikia eta etzana) eta, areago, kapituluari dagokion bigarren orrialdean hurrengo orrialde bakoiti bietan agertzen ez den hitza ere jasotzen lehen ediziotik: "gazitigu" (611 or.; hurrengoetan "pena" hitza azaltzen da).

² Bat gatz Vinsonek atal desberdinak aztertzean darabiltzan kalifikatiboekin: "les italiques de la seconde édition sont moins jolies et plus larges que celles de la première, tandis que le romain est au contraire du même oeil dans les deux éditions. Les lettres ornées des commencements de chapitres sont remplacées dans la réimpression par de grosses et laides capitales ordinaires" (1891: 1984, 87).

³ Zalantzan da, halaber, ea, azalean dioen moduan, Bordeleko Millangesenean argitaratua izan zen benetan. Arana Martjak (1994, 45) eta bestek baletz uste dute. Vinsonek zeharo ukatu zuen posibilitate hori (*idem*).

Daguerre, il faudrait tenir compte des deux" (Lacombe 1956, 366; gurea da letrakera etzana).

2.- Bigarren edizioa lehenaren erreproduzioa izan zela baieztatu dutenen tradizioa Vinsonengan du jatorria. "Le volume -ziorien paristarrak- est la reproduction, page pour page, de la première édition; mais la reproduction n'est pas rigoureusement exacte" (*idem*).

Tradizio berean txertatzen da Villasantek laurogei urte berandua-go kaleratu iritzia: "orpoz orpo lehenbizikoari segitzen [...] dio (zenbait aldaketa txiki kenduz gero)"⁴ (Villasante 1972, 125).

Handik hogeita hamar urtera, orde, ausartago agertu dira edizio faksimilaren argitaratzaileak, Vinsonen hainbat baieztapen zalantzan jartzeaz gainera⁵, harenaren "alderantzizko ondorioak ere atera ditezke"-ela baltote⁶. Eta galdera eta baldintza gisakoen artean -puntu honetara gertozen-, ondoko hau ere luzatzen da: "Silutegi edo inprentako plantxak berak badira, zergatik aldatu beste silutegi batera? Ez ote da zilegi pentsatzea -lehen edizioaren argitarapen-urtea finkatzean bezala-, liburu-atariari sinesturik, bigarren edizioa ere inprenta berean egin zela⁷. *In dubio pro reo* dio atsotitz zaharrak. Dudako kasuan zergatik ez hartu kontuan liburuako argibidea?" (Kalzakorta 2006, xii).

Bistan da argitaratzaile berriek ontzat hartu dutela, "orpoz orpo" egindako ezein edizioen ezinbesteko baldintza baillitza, "silutegi edo inprentako plantxak berak" erabili zirela bigarren edizioa inprimatzeko. Alabaina, alerua, kronologikoki azkena izan arren, inolako frogarik gabe luzatu da.

⁴ Eta "sigue fielmente a la primera edición, pero introduce algunas pequeñas variaciones" (Villasante 1974, 136).

⁵ Literalki: "Vinsonen esanak arrazoizko egiaztat hartu dira orain arte eta ez dira zalantzan jarri" (Kalzakorta 2006, xi).

⁶ Funtsean egiaztat hartu nahi da Vinsonek ukatzen zuen guztia, hots, Millangesenean argitaratu zela, Axular hil eta gutxira argitaratu zela ("XVII. mende erditsuan, 1650 urte inguruan"), haren iloba izan zela emendatzaile-zuzentzailea, etab.

⁷ Nonbait lerroon idazkeran leundu nahi izan da aurretik bide zegoen "zilegi da pentsatzea" baieztapena "ez ote" bat erantsiz, baina perpausaren amaierako galdera ikurra ahantziz.

Horretan, hots, frogak eskaintzeko ahaleginean, Vinson izan da, guk dakigula, bi edizioen arteko erkaketa-saiorik egin duen autore bakarra, eta, "en comparant attentivement les deux volumes" (Vinson 1891: 1984, 87), ez zuen horrelakorik ondorioztatu:

"Dans la première édition [...] beaucoup de ζ et n tilde sont remplacés par des e à queue et par des fi partiellement rognés, ce qui ne se représente pas dans la seconde édition; des K pet. cap. tiennent la place de K grandes capitales; la forme de certaines lettres est plus archaïque; on y trouve même (p. 337) l'abréviation *dimmitim*⁹ pour *dimmittimus* (rien de pareil ne s'observe dans la seconde édition); enfin les a , e , i , o , u tilde pour an , en , in , on , un , sont infiniment plus fréquents. Ces indices d'un archaïsme relatif son aggravés encore par l'usage constant de I et V pour J et U capitales régulièrement employés dans la seconde édition, ainsi que par la confusion des i et des j , des v et des u bas-de-casse dans la seconde édition; pour celle-ci, on a adopté partout l'orthographe moderne dans les citations latines: *nova*, *jus*, *usque*, *delicis* par exemple correspondent aux *noua*, *ius*, *vsque*, *delicis* de la première édition; mais on n'a presque rien changé sous ce rapport au texte basque que l'imprimeur et ses ouvriers ne comprenaient probablement pas" (Vinson 1891: 1984, 88).

Oharkizun laburrak, baina, oro har, egokiak.

Edonola ere, arretaz begiratzen duen bati eskapatzen ez bide zaizkion beste zenbait eskapatu zitzaizkion Vinsoni, zeren eta, izenburu eta lehen orrialdeko egokitzapenak, liburuan barreneko hornidurak eta letra kapitularretan dauden desberdintasun nabarmenak alboraturik, lehen aldiz begiratzen duten begi batzuentzat berdina dirudien estalkiaren azpian ez baita alderik falta, alde nabarmenik, esan nahi baita. Baina luze eramango luke aldaketa eta ñabardura guztiak banan-banan komentatzeak eta aski modu orokor eta ez exhaustiboan azaltzeari ekingo diogu segidan.

3.- Vinsonen ikusi eta Villasantek nabarmendu legez, *Geroko Gero* liburuaren formatua⁸ ez zen lehen edizioan erabilitakoa. Lehe-

⁸ "En el lenguaje bibliográfico, el formato de un libro del período de la imprenta manual hace referencia al orden de sus formas y al consiguiente plegado de los pliegos impresos, según indicaran la numeración y compaginación de las hojas y la orientación del papel en los alzados" (Gaskell 1998, 100).

narena *in-8* izan zen bitartean, bigarrena *in-12* gisara argitaratu zen, hau da, paper plegu bakoitzetik hamabi orri atereaz eta ez zortzi, 1643koan bezala.

Bestalde, testua paratzeko orduan orriaren tamaina bezain interresgarria da testuaren luze-zabalerak erakusten dituen. Lehendabizikoari dagokionez, eta Villasanteren arabera, lehen edizioaren neurriak 160 mm x 105 mm dira eta bigarrenarenak 155 mm x 95 mm (Villasante 1974, 136).

Orriaren barnean testuari ematen zaion tamainari dagokionez, urtetan Vinson izan da erreferentzia nagusia eta bakarra. Haren arabera, honakoak ziren lehen edizioaren neurriak: "hauteur des pages 130 mm 5 (titres courants compris et signatures non compris); justification 70 mm (86,5 avec les manchettes)" (Vinson 1891: 1984, 85); bigarren edizioarenak, aldiz, "hauteur des pages 130 mm 5 (titres courants compris et signatures non compris); justification 70 mm ou 81 avec les manchettes)" (Vinson 1891: 1984, 87).

Edonork egiazta dezakeen bezala, bigarren edizioan estutu egin zen alboetako aipamenei lehenean eman zitzaien tokia⁹. Bigarren edizioaren orrialdeen tamaina estuagoak agindu zuen, nonbait. Esan gabe doa, horrekin batera, aipamenei erreferentziak ere laburturik utzi zirela hainbat kasutan. Ikus, adibidez, nola aldatu zen lehen edizioan 40. orrialdearen bazterrean, lerro bakarrean zegoen "Prouer.24." erreferentzia, izan ere, bigarren argitalpenean bi lerro-tan eta laburturik eman baitzuten: "Prov./ 24."¹⁰.

Egia da badela, halaber, bestelako kasurik ere. Horrela, hitz laburtuak inoizka lehen edizioan baino luzeago (eta okerrago ere bai) ematen dira bigarrenean. 179. orrialdean dugu adibide argi bat. "August. de/ verbi Do-/ mini serm./ 16. tom. 10." delakoa honela

⁹ Horretan 28. orrialde-bazterreko erreferentziak oso dira adierazgarriak. Modu horretan, "capienda." hitza, lehen edizioan lerro berean ematen dena, bigarrenean bi lerro-tan eskaintzen da: "capien-/ da.". Berdin gertatzen da hurrengoarekin ere, lau lerroko "Chry. tom./ 13. ad po-/ pul. Anthi./ tom.3.", zertxobait aldaturik bada ere, sei lerro-tan ematen baita bigarren argitalpenean: "Crysost/ tom 13/ ad po-/ pul./ Anthi./ tom. 3.".

¹⁰ Beharrezkoa denean baino ez da laburdura-aldaketen kasuistika hori hemen jasoko, gehiegi luzatuko bailitzateke berez luze samarra den lan hau.

eskaintzen da datarik gabeko edizioan: "August./ de verbi/ Domini/ sermon./ 6 tom/ 1 10."

Horra hor, bada, liburua ikuskatzen hastean atzematen diren lehen desberdintasun nabarmenak.

Liburua osatzen duten koadernotxoak zenbatzeko letra-hurrenkera ere desberdina da, zeharo, horretan ere aipatu formatuak aginduta. Ildo horretatik, lehen edizioak A letra daraman koadernotxo erdia baino ez du hasieran, eta Rr koadernotxoarekin amaitzen da. Bigarren edizioa, berriz, koadernotxo oso batekin hasten da baina Dd koadernotxoaren herena (lau orri) besterik ez dauka amaieran¹¹.

4.- Materiaren antolatze-elementuetan ere bada zer esan. Orrialdeztapenez eta kapituluaren ondozkatzeko-zenbaketaz ari gara, hain zuzen.

Paginazioaz den bezainbatean, eta lehen edizioan ez dagoen akats berriren bat edo beste kenduta (350. orrialdeari dagokion zenbakia, esaterako, "450" bezala agertzen da bigarren edizioan) azpimarragarriena honako hau da: bigarren edizioan zuzendu egiten direla lehenengoan errepikatuta dauden 439. eta 440. orrialdeak eta handik aurrera doazen orri-zenbaki guztiak, liburuaren ondozkapena behar bezala emanek. Lehen edizioak, ezaguna denez, liburuaren amaieraraino mantenduko du bi orrialdeko desfase hori.

Bestalde, kapituluaren ondozkatzeko-zenbaketa atalean ere ez dira akatsak eta zuzenketak falta.

Arrazoiak argi ez badaude ere¹², zuzendu gabe utzi ziren hainbat

¹¹ Hori bera aski izan zitekeen bietatik zein zen aurreragoko edizioa eta zein ondokoa jakiteko, ohikoa baitzen azken orduan (hots, liburuaren testua inprimaturik edo zegoenean) erredaktatzen ziren ataletan (atarikoetan, alegia) burutzea orri-doikuntzak, eta ez azkenekoetan, hitzaurre-eskaintzen luze-laburra, beste guztia ez bezala, ezin baitzen kalibratu erredaktaturik izan arte. Bigarren edizioaren inprimatzaileak, berriz, testu guztiaren tamaina eza-gutzeaz baliatzen dira eta, doikuntza beharrik gabe, erregular eta osorik eskaintzen dute lehen koadernotxoaren orri-deskonpentsazioa amaierakorako utzirik.

¹² Bestelako zuzenketak ikusirik, egia da ezin jakin daitekeela noraino mantendu nahi izan zuten lehen edizioaren "aurpegia" eta noraino ez ote zen izan presa eta zabarkeriaren fruitu. Edonola ere, lanean barrena ikusiko denez, eglantzekotasun gehiago bide du bigarren hipotesi honek.

kapituluren zenbakiak. 15. kapitulua, esaterako, "CAP. XVII" bezala dago idatzita edizio bietan; 20. kapitulua "CAP. XXIII." bezala; 53. kapitulua "CAP. LVIII" bezala, etab.

Ez da falta, zuzendu beharrean, okerrago ematen denik ere: 49. kapitulua, adibidez, lehen edizioan "CAP. LIX" eran agertzen zena, "CAP. LXI" bezala inprimatu zen bigarreanean, etab.

Beste batzuk, berriz, erabat zuzendurik ematen dira: lehen edizioko "CAP. XIV." delako okerra "CAP. XXIV." bezala aurkezten da (303 or.); lehen edizioko "CAP. XVIII." delakoa "CAP. XXVIII" gisa (321 or.); lehen edizioko "CAP. XXXIII." delakoa "CAP. XLIII." gisara ematen da bigarreanean (405 or.); leheneko "CAP. XLVII" delakoa "CAP. XLVI" bezala eskaintzen da bigarreanean (orrialdeztapen berriztatua: 441 or.), etab.

Jakina, materian barrena nabigatzeko liburu amaieran, paginazio-zenbakirik gabe dagoen "Liburu hunetaco Capituluaren contua" izeneko aurkibidean ere bada azpimarratzekorik.

Oro har, eta oker ñimiñoren batengatik ez balitz¹³, bigarren edizioa ukiturik egin gabe, hartu zuen lehen argitalpeneko aurkibidea.

Guztiarekin ere, agerikoak izango dira hainbat desberdintasun: aurkibidearen gaineko hornatze-irudia, lehen kapitulari ezarritako letra kapitularra, letra larri zenbait, etab. Gainerakoetan —eta ahal den heinean, jakina—, zehatz-mehatz betetzen da imitazioa: antolamendua, tarteak, hitz zenbait hausteko modua... lehen edizioaren arabera burutzen dira. Lehen kapituluaren orri-erreferentziak, esate baterako, "Follo" hitza darama aurretik edizio bietan.

Areago, XVI. kapituluaren izenburua, liburu barruan aldatua izan zena ("Erremusina edo limosna eguiteaz, eta handik sortcen den probetchuaz"), lehen edizioan bezain labur gelditu zen bigarreneko aurkibidean ere: "Erremusina eguiteaz, eta handik sortcen den probetchuaz"¹⁴.

Eta orrialde zenbaiten erreferentzia desplazatua zegoen leku-

¹³ 67. kapituluko erreferentzia "BAP. LVII." agertzen da eta bigarren edizioak "CAP. LVII.". Aldi berean, esana dugu gorago ere, "V" bezala irudikatutako bokala "U" bilakatzen du sistematikoki: LIBVRV -

¹⁴ Ikus daitekeenez, aldaketa bakarra b delakoa v bilakatzean datza (testuan, aldiz, jatorrizko ba mantendu zen).

rantz mugitu bazen ere (367, 370, 405, 439 eta 569 zenbakiak ezkerreko zutabetik eskuinekorra eraman ziren), lehenean zeuden bezala eman ziren bigarren edizioan ere, egokitzapenik gabe, hots, testuan barrena egindako orrialdeztapen-zuzenketez¹⁵ jabetu gabe.

Edizio berriko orrialdeztapenari aurkibidean egokitu zitzaizkion orrialde bakarrak azken hiru kapituluari zegozkienak baino ez ziren izan. Horrela, lehen edizioako 596. orrialdea "598" izatera igaro zen eta aurkibidean paginazio zenbakirik gabe agertuak ziren 59. eta 60. kapituluak (hurrenez hurren 608 eta 613 zenbakiekin joan behar zutenak) edizio berrian "610" eta "615" zenbaki zuzenekin azaldu ziren.

Ez zuzentzeagatik, lehen edizioan gaizki emana zen 558. orrialdea ere ez zen zuzendu. Izatez, 53. kapituluari lehen edizioan zegokion orrialdea 548 zen, eta bigarreanean 550.

Salbuespen azpimarragarria da 44. eta 45. kapituluetan egindakoa, izan ere, lehenari zegokion orrialdea bigarrenari ezarria zitzaion 1643ko argitalpenean, lehenaren tokia hutsik utziz. Bigarren edizioan, aurreko kapitulura pasatu zen bigarreanean zegoena ("412"), eta erantsi egin zen azken honi zegokion berria: "419".

5.- Harrigarriro, Vinson ez bide zen ohartu lehen edizioako "Gomendiozco carta" delakoa beste taxuketa formal batekin kaleratu zela bigarreanean. Hau da, letra-tipoen arazoa gorabehera, lehen edizioak orrialde bakoitza 21 lerrotan moldatzen duen bitartean, bigarreanak 24 lerrotan biltzen du testua. Ondorioz, nekez etor zitezkeen bat lerroak eta hitzak, nahiz eta gutun ospetsua 3. orrialdetik 11.era hedatzen den edizio bietan.

Antzeko arazoa agertzen dute, halaber, "Approbationes" izeneko hiru orrialdeek: bigarren edizioan salbuespena da lehenengo edizioako lerroekin (kopuruan edota lerro bakoitzeko hitzetan) bat egiten duen lerroa.

Ez da berdina, ezta ere, 25. orrialdean hasten den "liburu-hasiera", tipografikoki desberdin lerrotatuta baitaude bost lerroetako hitzak. Eta *ad nauseam* segi genezake deskribapenarekin "plantxa

¹⁵ Gogora bedi lehen edizioan errepikatu egin zirela 439 eta 440 zenbakiak, horrek hurrengo orrialde guztietan ekarri zuen zenbatze-desfasearekin, hau da, aurrerantzeko orrialde guztiak zegokieta baino bi zenbaki gutxiagoko orrialdeztapenarekin adierazita geratu ziren.

berak" erabili ez zirela erakusteko, zeren ia ez baita orri bat bera ere non hitz guztiek disposizio berdina erakusten duten edizio biotan¹⁶. Baina ez da hori hemen argitu nahi genuena, testuari dagokiona baikik.

Halaber, paristar hizkuntzalaria ez zen ohartu Etxauzen aitzakia-ekin burututako gutunean agertzen ziren *in* gehienak (agian *oraiño*, *baiña*, *egundaiños*, *leiñutic* gisakoak eredutzat harturik) bigarreanean *iñ* bilakatu zirela sistematikoki: *eciñ*, *eguiñ*, *guztiarequiñ*, *obrequiñ*, *aiatciñeco*, *batequiñ*, *quiristiño*, *icenaarquiñ*, *ciñenean*, *dohaiñ*, *arraçoiñez*, *haiñ*, *harequiñ*, *atsequiñ*, *handiarequiñ*, *garaciarequiñ*, *arartecotasunarequiñ*, etab.

Bustidura markatuaren fenomenoak interesgarria litzateke (non-bait kostalderantz eramango baikintuzke gutun honen "egokitzalea" bilatzeko orduan¹⁷), ez balego lerro beretan Vinsonek ere jaso ez zuen beste aldaki bat¹⁸ orohar behe-nafarreraren esparrurantz bide garamatzana. *Escal herrian* (5 or.), *eskaldunen* (hirutan: bi aldiz 5. orrialdean eta behin 9. ean) eta *escaraz* (9 or.) hitzez ari gara.

Ez dakigu Vinson garbi ohartu ote zen askoz sistematizazio gutxiagorekin aritu zela bigarren edizioaren zuzentzaile-emendatzailea eta, maiz asko, hitz batean egiten ziren *zuzenketak* ez zirela gero burutzen hurrengo lerroan bertan agertzen zen hitz berebean. Horregatik, bitxi egiten dira aipatu azken *berrikuntza* horiek, are bitxiago

¹⁶ Alirizian harturik, 192. orrialdea aski adibide garbia da *contrefaçõn* delakoaren kontu honetaz jabetzeko. Burutik hasita azken lerroalino lehen edizioaren itxura mantendu nahi izan bada ere, argi dago beste tipografo batek egin duela liburuaren konposaketa berria. Antzekoa esan liteke, beste adibide zeharo desberdin batez baliatzeko, 297. orrialdeaz: bigarren ahapaldiak dozena bat bokal ditu ondoko sudurkari apiko albeolarra tildez markaturik; bigarren edizioak "n" kontsonantez ordeztu ditu guztiak.

¹⁷ "Egokitzale" horrenak izan litezke, era berean, gutunaz kanpoko pasarte zenbaitetan atzematen diren berrikuntzak ere. Esate baterako, lehen edizioan eskuz erantsi zen *emaiteagatic* hitza (142 or.), bigarren edizioan *emateagatic* bezala testurarazi zen. Ezin jakin, bestalde, "emendatze" gisara doazen *entrada* hitza (351 or.) eta beste hainbat ere (*limosna* -219 or., *heregiari* -351 or., etab.) luma-gizon berari bizkarreratu beharko litzazkiokeen.

¹⁸ Nabarmendu zuena Eloy E. Placer izan zen, Chicagoko Newberry Liburutegiko aleak erkatzean. L.L. Bonaparterenak izandako aleen azterketa egitean, honela idatzi zuen: "Algunas palabras tienen grafía diferente: 345

gogoan hartzen bada hurrengo orrialdeetan ez direla mantentzen: *euscaraz* (16 or.), *euscaraco*, *euscal herrian*, *eulcaldun -sic-* (17 or.), *euscarac* (18 eta 19 or.), *euscara*, *euscaldunec* (19 or.), etab. aurkituko ditu irakurleak lerro batzuk aurrerago, "Gomendiozko gutuna" delakotik at, hain zuzen¹⁹.

Gainerakoaz (alegia, "Iracurçailleari" izeneko hitzaurreaz eta liburuaren gorputzaz) den bezainbatean, bigarren edizioak lehen edizioa du ispilu eta hartan dagoena jaso nahi du eskuarki, ahal duen heinean tipografikoki ere berdin jokatuz. Horren traza nabarmenena lerro-kopurua mantentzea (30 lerro orrialdeko) eta lerroen eta hitzen banaketa ahalik ongien gordetzea da. Halere, orri-bazterretako erreferentziak (bibliografikoak zein lexikoak) eredu estuago batean emanak datoz, eta, gorago adierazi bezala, horretan datza, bisualki, aldearik nabarmenena, estuagoak eta lerro gehiagokoak baitira erreferentziak oro har²⁰. Traza nabarmen dira, orobat, azentuaturiko hitzak, bigarren edizioak ahalegin handia egiten du testuko azentuak ez galtzen (*umètara* -10 or.-, *berèc* -29 or.-, etab.).

Nolanahi ere, lehen edizioak eta bigarrenak badute desberdintasunik. Asko eta handiak, gainera, bai berrikuntzen arlokoak²¹, bai zuzenketenekoak²² eta bai akats berrienekoak. Honen ondoren horrietako garrantzitsuenak²³.

¹⁹ Gutunaren "egokitzaila"-ren eginkizuna ez zen, bistan da, bestelako orrialdetara igaro.

²⁰ Trinkotze-premia horrek, inoiz, zuzentzaileak oso gogoko ez dituen bokal "txapel"-dunen erabilerara bultzatuko du. Hori gertatzen da *in margine* jarritako "Adagium" luzearekin, motzago geratzen baita bigarren edizioan ipini bezala, hots *Adagiū* (49 or.).

²¹ Ez ditugu berrikuntzat hartuko pleguetatik sortu koadernotxoaren konpagnaziorako, berauen amaiera-orrialde bikoitietako testuaren azken lerroko hitz(ar)en azpian jarri behar izaten ziren hurrengo koadernotxoaren lehen orrialdeko hasiera hitzak eta hizkiak, hala nola *barccatcen* (144 or.), *tuçu* (168 or.), *decatceco* (192 or.), *cenarequin* (288 or.), *tendu* (552 or.), etab. Koadernotxoaren tamaina desberdinak, dena den, ez du aldiari aldiko kointzidentziarik eragozten: *Bere* (216 or.), *arguia* (600 or.)...

²² Bigarren edizioan zuzendurik testuratuak izan ziren lehen edizioako alez baitetan eskuz zuzendutako akatsak. Esan liteke la guztiak jaso zirela, sistematikoki jaso ere, argitaratzeaz dagoen lan batean erakutsi den bezala (Salaberrri: "Axularren Gero liburuaren lehen edizioa. Aleak, aldeak eta zuzenketak"). Ez dira, bada, hemen errepikatuko.

6.- Aurrekoa aurkezturik, bigarren edizioan bakarrik aurkitzen diren testu aldaketak (zuzenketak zein emendailuak) azaltzen har gintezke ondoren.

Orain arte adierazitakoaren ildotik, lehen edizioako formatuan dauden ahapaldien markoak eta neurriak ahalik gehien zainduz burutu dira berrikuntzat har daitezkeen testu aldaketok²⁴.

Guztiarekin, erantsi behar da, lehen edizioan ez inprimaturik ez eta eskuz islaturik ere ez daudenez, zaila dela jakitea ea hartarako espresuki prestatuak izan ziren, edizio hura argitaratu ondoren egileak faltan atzeman ote zituen edota bigarren edizioa aurrera ateratzeaz arduratu z(ir)enak asmatuak diren.

Ikus ditzagun, bizpahiru ataletan sailkatutik, liburuaren azalean bertan iragarriak izan ziren zuzentze-emendatzeetatik garrantzitsuenak bederen²⁵.

Zalantzarik gabe, *testu-emendailuak* edo *gehiketak* dira liburuak dituen ikusgarrienak²⁶:

46 or., 20-21 lerroak:

baratcen da

baratcen eta *guelditcen* da

²³ Akats direla berresteko Urkixo B, Newberryko alea, Lacomberena, Orreagakoa eta Eusko Legebiltzarrekoa ditugu, eskuzko zuzenketarik gabe baitaude.

²⁴ Lehen ediziotik bigarrenera igarotzean burututako aldaketak letrakera etzanez emango dira hemen. Zati eta hitz horiek, bistan da, edo ez dira lehen edizioan aurkitzen edota, daudenean, beste modu batez emanda agertzen dira.

²⁵ Ikus daitezkeen bezala, zuzenketa hauei ere ez zaie falta Hegoaldeko hizkeren oihartzunik.

²⁶ Edizio bietako testuak, hemen bezala, aurrez aurre -ezker-eskuin, esan nahi baita-ematen direnetan, orri-zenbakiak lehen edizioari dagozkionak izango dira (gogora bedi lehen edizioako 439-440 orrialdeak errepikatutik daudela eta handik aurrerakoak, bigarren edizioan, bi zenbaki goragotik da biltzala; horrela lehen edizioako 511 or. bigarrenean 513 or. izango da). Gainerako erreferentzietan, bigarren edizioako orri-zenbakiak erabiliko dira. Lerro-zenbakiei dagokienez, testuko lerro zehatzak baino ez dira gogoan hartuko; ondorioz, orri-buruan dauden izenburuak eta testuen arteko lerro-markak ez dira lerrotzat hartuko.

219 or., 1 lerroa, kapituluaren izenburua ²⁷ ; Erremusina eguiteaz	Erremusina <i>edo limosna</i> eguiteaz
291 or., 1 lerroaren parean: Roma 12.	<i>Ad Roma</i> 12.
292 or., 4 lerroa ²⁸ ; buiracan direnec dirauteiño	buiracan <i>edo buruan</i> direnec dirauteiño
299 or., 1-2 lerroak: eduqui baitçuen etchean, conseillaria	eduqui baitçuen etchean, <i>bere conseillariçgat</i>
351 or., 8 lerroa (2. ed.: 8-9 lerroak): galdu cituen.	galdu cituen, <i>Lutherren heregiari</i> <i>entrada emanic.</i>
386 or., 1-2 lerroak: Seguitu ago, nahi ago, usatu ago barren ago; asse ago, gosse ago:	Seguitu ago, <i>eta nahi ago</i> , usatuago, <i>eta barren ago asse ago</i> , <i>eta gosseago</i> ²⁹
427 or., 23 lerroa: ibentcen baitu beccatorea.	ibentcen baitu beccatorea <i>nahi</i> <i>gabez bethea.</i>
480 or. (2. ed.: 482 or.), 6 lerroa: solhasean, ian edanean, iocoan	solhasean, ian edanean, <i>dantcetan</i> , iocoan
504 or. (2. ed.: 506 or.), 7-8 lerroak: locari bati, arnegari bati, edale bati, edo halaco bertce iende thaillyuey	locari bati, arnegari bati, edale bati, <i>dantçari bati</i> , edo halaco bertce iende thaillyuey

²⁷ Vinsonek jakinarazitako aldaketa (1891:1984, 87).

²⁸ Vinsonek jakinarazitako aldaketa (*idem*).

²⁹ Zuzentzaileak ez du juntagailua tartekatzeke premia hori ikusi hona-ko perpaus honetan: "Ceren barren ago hobe ago, eta goço ago edireiten baita" (493 or.).

535-536 or. (2. ed.: 537-538 or.):

Bi ahapaldiri (535. orrialdeko bigarrenaren hasieran eta 536.eko azkenarenean, hurrenez hurren), lehen edizioan falta zaien ondozkatze-zenbakia erantsi zaie bigarren edizioan, hots, "1." eta "2." zenbakiak.

591 or. (2. ed.: 593 or.), 3-4 lerroak:

Han avariciosa, diruz betheric cegoena, necesitate handian, munduco beharric	Han avariciosa, diruz betheric cegoena <i>edo egon nahiçuena</i> necesitate handian, munduco beharric
--	--

599 or. (2. ed.: 601 or.), 6 lerroa³⁰:

art-vrratce gabea	<i>argui-urratcegabea</i>
-------------------	---------------------------

616 or. (2. ed.: 618 or.), 4 lerroa:

hec penitenciaric: iragan çaye	hec penitenciaric <i>nahiago balutere</i> : iragan çaye
--------------------------------	--

Bistan da lehen edizioko hainbat hitz (eta ballo semantikoa duten hainbat hizki ere) ordeztuak edota aldatuak izan direla bigarren edizioan, hala nola:

57 or., 28 lerroa:

baitcioen <i>erran cioen</i> bertce ³¹	baitcioen <i>erratentioèla</i> bertce ³²
---	---

246 or., 5 lerroa:

Ha cenbat trentena ³³	Ha cenbat <i>Meça</i>
----------------------------------	-----------------------

258 or., 25 lerroa:

Noeren semetatic bata madaricatua	Noeren <i>ilhoba Chanaan</i> madaricatua
--------------------------------------	---

489 or., (2. ed.: 491 or.), 12-14 lerroak:

Eztu gauçaric, amorioac, hez, hautz, balaca, eta errenda ezteçaqueyenic	Ezta gauçaric, amorioac, hez, hauts, balaca, eta errenda ezteçaqueyenic
--	--

³⁰ Vinsonek jakinarazitako aldaketa (1891:1984, 87).

³¹ Letrakera etzanez lehen edizioan testutik at eskuz zuzendutakoa.

³² Letrakera etzanez bigarren edizioan egindako aldaketa.

³³ Gaztelerazko treintena, treintenario eta novena, novenario izene-koen eradura taxutua.

536 or., (2. ed.: 538 or.), 4-6 lerroak:

cofesatceac emaiten
duela garacia. *Baiña*
ecin erranditeque,
berretcen *duela*. Bada

ordea erran diteque
berretcen *duela*, eta
erran ere ongui,
eta egulazqui³⁴.

cofesatceac emaiten
dioela garacia.
Baiña ecin erranditeque,
berretcen

dioela. Bada ordea erran diteque
berretcen *dioela*, eta erran ongui,
eta egulazqui³⁵.

Ezin falta zitekeen testu kenketa eta, aldi berean, hitz-emen-
datzea egiten dituen pasarterik ere. Honako hauek genituzke nabar-
menenetakoak, ziurrenik:

232, 27-30 eta 233, 1:

Bada gauça frogatua da, putçu
hetaric uric ez athera agatic ere,
eztela erraitecoric, ura handitcen
ago; eta ez athera agatic ere,
ongui atheratcera, ttipitcêago.

Bada gauça frogatua da, putçu
hetaric uric ez athera agatic ere,
eztela, ura handitcen
ago; eta ez athera agatic ere,
atheratcera, eztipitcenago³⁶.

503 or. (2. ed.: 505 or.), 11-12 lerroak:

Nola gaixtoec, munduco
atseguinetan,
ian edanean,
iocoan, eta bertce placeretan

Nola gaixtoec, munduco
atseguinetan, *dantcetan*,
ian edanean,
eta bertce placeretan

7.- Ezaugarri aniztasuna dela eta, "bestelakoen" multzo handian
sar litezke ondoren aipatuko diren zuzenketak eta egokitzapenak.

Alde batetik, eta sistematikoegiak eta hain bereziak ez diren

³⁴ Lehen edizioakoa den zati honetan letrakera etzanez emandakoak
testuaren alboan eskuz egindako zuzenketa direla adierazten du.

³⁵ Bigarren edizioari dagozkion berrikuntzak letrakera etzanez aurkeztu
dira.

³⁶ Zuzentzaileak berdin irakurri ditu lehen eta bigarren "ez athera agatic
ere" eta, ondorioz, ez du esaldia ongi ulertu. Egoki ulertu izan balu, "tipitce-
nago"-ri ez ziokeen ezezko partikularik jarriko, koma bereizlerik gabe bada
ere, bigarren "athera agatic ere" delakoaren aurrean jarrita baitago. Izatez,
"eta ez, athera agatic ere, ongui atheratcera, ttipitcenago" irakurri behar da.

arren, asko eta esanguratsuak ditugu lexikoaren esparruan burututa-
ko "doikuntzak". Lehen edizioako "aniamalia"-ren orde³⁷, esaterako,
animalia "zuzendua" agertzen da bigarreanean hainbat lekutan (35,
36, eta 470 or.). Baina hori esan bezain laster, erantsi behar da
jatorrizko argitalpenaren *aniamalia* ere erabiliko dela beste hainbat
tokitan (24, 180 eta 182 or.), irizpide bateratu baten falta gero eta
nabarmenago egiten delarik.

Zuzendu edo egin ziren, era berean, "ichiri" eta "ichiritu" hitzak
(51 or.). Haien orde³⁸, *dichiri* eta *dichiritu* hitzak eskaintzen ditu
bigarren argitalpenak (205. orrialdean agertzen den *dichidaturic*. / *di-
gidaturic* hitzaren ildotik, hain zuzen ere).

Ohi bezala, egokitzapenak testua irakurri edo zuzendu egiten
zuten haien ulermen-mailaren arabera burutu ziren hainbatetan. Ho-
rrela, "hez-gaitzenac" hitz konposatu semantikoki argia arbulatuz,
munstruo moduko bat sortu zuen bigarren edizioak, zegokion per-
pauza zeharo desitxuratuz: "Diren gauçaric gogorrenac, molde
gaitzenac eta *ez-gaitzenenac* ere, hezten, beratcen, moldatcen eta
escuetaratceintu amorioac" (491 or.).

Zuzenketen arloan askoz ere garrantzi gehiagokoa da, zalantzarik
gabe, *princeps* edizioako testuari eskuz egindako zuzenketa gehienak
bigarren edizioak zehatz-mehatz jaso zituela gogoratu eta berrestea.
Nolanahi ere, gorago adierazi legez, aurki kaleratuko den beste lan
monografiko batean kontsulta daiteke haien guztien zerrenda ex-
haustiboa³⁸.

Bestalde, "egokitzapen" ortografikoak dira ustezko zuzenketen
multzo handiena osatzen dutenak, ondoren ikusiko den bezala. Azpi-
marra dezagun, zerrendatxoa azaldu aurretik, zuzenketok ez direla
inolaz ere sistematikoki burutzen eta, sarri askotan, anabasatsuegi
suertatzen direla hitz berberari ematen zaizkion "formulazioak"³⁹.

³⁷ Gogora bedi Geroaren lehen edizioan *animalia* forma ere agertzen
dela (24 eta 469 or., esaterako).

³⁸ Ikus Salaberri: "Axularren Gero liburuaren bigarren argitalpena lehe-
naren argitan".

³⁹ Ildo honetako ortografi anabasa, esaterako, lehen edizioaren 584
orrialdean ikus daiteke garbiro (586 or., bigarren edizioan). 1643ko "hotz",
"hotza", "hotzen", "hotzetic", "hotzera"... bateratuak *hotz*, *hotça*, *hotcen*,
hotcetic, *hotcera* bilakatu dira bigarren argitalpenean.

Exhaustibotasun-xederik gabe bada ere, hona hemen ortografi egokitzapen nabarmenenak⁴⁰:

Zapporeric lehen edizioko "çapporeric"-en orde (20 or.), baina gero çapporea (215 or. eta 411 or.) eta çapporearen (415 or.); çorrotz "zorrotz"-en orde (29 or.); hei "hey"-ren orde (44 or.) baina gero hey (28 or., 82 or.); venturaz "venturas"-en orde (71 or.); cenbatenaz, hetçaz "cenbatenas" eta "hetças"-en orde (79 or.); hautsten "hautzten"-en orde (92 or.), hats beherapen "hatz beherapen"-en orde (107 or.), itsasoari "itzasoari"-ren orde (114 or.); halere, gero, 197 orrialdean, itçasoan "itzasoan"-en orde (114 or.); gaigñeco "ezkuen"-en orde (162 or.), etsai "etzai"-ren orde (174 or.), aberats "aberatz"-en orde (221 or.; nahiz eta aberatz, 75, 229, 232 or., etab.; zuzen dago, halere, edizio bietako 233 or. eta bestetan), huts "hutz"-ren orde (269 or., 299 or., etab.), gaitz esten "gaitz ezten"-en orde (272 or.), anhitcec "anhitzec"-en orde (289 or.; anhitcetan "anhitcetan"-en orde -611 or., etab.), çocco "zocco"-ren orde (300 or.; berdin: 435 or., 502 or. -birritan- eta 542 or.; coccoan, 38 or.), errazqui "erraxqui"-ren orde (310 or., 323 or., 412, 520 or., etab.; errazten "erraxten"-en orde -493 or.; baina errachean -56, 57 or., erraxago -84 or., erraçenic "erraxenic"-en orde -78 or., etab.), gorputcic "gorputzic"-en orde (319 or.; gorputça "gorputza"-ren orde -588 or.), gaitcerizcoac "gaitzerizcoac"-en orde (321 or.; orri berean gaitz etsi, gaitzets), deus "deuz"-en orde (323 or.), ecetz "ez etz"-en orde (324 or.), gaitzetsi. "gaitzetsi"-ren orde (338 or.; baina gero -389 or.- gaitz etsi), Ezti-Berascatic "Ezti-Berazcatic"-en orde (356 or.), çopac "zopac"-en orde (372 or.), gaitcean "gaitzean"-en orde (433 or.), gaitcic "gaitzic"-en orde (449 or.), bekhatutan "beccatutan"-en orde (452 or., nahiz eta gero beccatu -469 or., etab.), lapitçaren "lapitzaren"-en orde (458 or.), muda "mutha"-ren orde (458 or.), baina gero muthatceric, 602 or.), poçointsua, poçoin "pozointsua", "pozoin"-en orde (458, 459 or.), biotça "bihotza"-ren orde (533 or.), dituçun "ditutçun"-en orde, içotz "izotz"-en orde (585 or.), "hotz", "hotza", "hotzen", "hotzera"-ren orde hotz, hotça, hotcen, hotcera (586 or.), hartaracotçat "hartaracotzat"-en orde (586 or.),

⁴⁰ Lehen hurbilpen batean bederen, aski arazotsua da ortografi zuzenketa eta akats izan daitezkeen artean zehatz bereiztea. Behin-behineko lehen urrats gisa har bedi, beraz, hemengoa.

gustua "guztua"-ren orde (588 or.), çaina "zaina"-ren orde (594 or.), gastigu "gaztigu"-ren orde (610 or.), hitcetan "hitzetan"-en orde (619 or.), seculacotçat "seculacotzat"-en orde (619 or.)

Ikus daitekeenez, lehen edizioan agertzen den irizpideari malgugi iritzirik edo, bateratu eta finkatu nahiak eraman zuen bigarrenaren zuzentzailea honako atal honetako hainbat ortografi "egokitzapen" egitera. Halaz ere, 1643ko argitalpeneko etçabiltçala, hartçaz, çaitçaque, esperantçaric (622 or.), iratçar (623 or.), bihotza bezalako bateratzerako hautatu zen formulak (-tz, tce, tci eta tça, tço, tçu) konpondu zitzaizkien baino buruhauste gehiago zekartzan gero. Lehen edizioak zuen grafia aniztasun bertsua, beraz.

Arrazoi batengatik edo besterengatik okertzat hartu izan ziren lehen edizioko hitz zenbait ere zuzendu nahi izan zituen bigarrenak. Ondoko zerrendak horietako zuzenketa esanguratsuenak jasotzen ditu⁴¹.

Sanctum Joannem de Luz "Sanctum Ioannem delus"-en orde (13 or.); Decembris "Deeembris"-en orde (14 or.); tom., hankaz gora zegoen "m" hizkia zuzenduz (42 or., alb.); erraiten duela "erraitend duela"-ren orde (83 or.), çarela "çarele"-ren orde (83 or.), Sainduhunec "sainduonec"-en orde (85 or.), baratz "barath"-en orde (91 or.), hunelatan "hunelaten"-en orde (110 or.); vntcivic "ventcivic"-en orde (131-132 or.), laungoicoac "laungoicac"-en orde (135 or.), sorbalden "sorbaldcen"-en orde (136 or.), derauzquitçut "derauzquitçnt"-en orde (139 or.) laincoaren "laincoaren"-en orde (139 or.), erori "errori"-ren orde (140 or.), hausten "bausten"-en orde (140 or.), ethorquizuna "ethorqnizuna"-ren orde (154 or.), laincoac "laincac"-ren orde (159 or.), penitencia "penitencia"-ren orde (183 or., buruan), laincoac "leaincoa"-ren orde (184 or.), hargatic "hargatin"-en orde (233 or.), eta "eto"-ren orde (237 or.), alaba "alada"-ren orde (260 or.), liçatequeyela "liçatequeyela"-ren orde (267 or.), erregue "erreque"-ren orde (324 or.), laburzqui "laburzqui"-ren orde (325 or.), Patriarcha "Pariarcha"-ren orde (328 or.), behar "hebar"-en orde (335 or.; 419. orrikoa

⁴¹ Puntuaziori buruzko ukitzeak eta zuzenketa ere ematen dira maiz asko, batzuk ondo jarriak ("Emaçu beraz, ama, sendo çarela eztiaguçuten erañçute" -239 or., koma biak bigarren edizioaren zuzentzaileenak dira, lehenak ez baitarama horrelakorik; berdin gertatzen da ondoko esaldian ere: "Eznuen irabaci, ezta arraçoïn goça deçadan" -597 or.-), bestetzuk ez horrenbeste.

zuzendu gabe garatu zen), *haraguiaren* "haraguiarem"-en orde (384 or.), *lurraren* "lurrararen"-en orde (394 or.), *guti ago* "guti aga"-ren orde (413 or.), *usainztaturic* "usainzturic"-en orde (414 or.), *urrintztaturic* "urrintztaturic"-en orde (414 or.), *halaber* "halaher"-en orde (441 or.), *goixto* "goixto"-ren orde (448 or.), *erraiten* "erraiten"-en orde (448 or.), *ongui* "ongni"-ren orde (453 or.), *penos* "penoz"-en orde (482 or.), *irabaci* "irababaci"-ren orde (495 or.), *laungoicoac* "launguiçoac"-en orde (574 or.), *gutziz* "gutitz"-en orde (576 or.), *dateque* "dateq"-en orde (597 or.), *hausnaur* "hausnaur"-en orde (600 or.), *ESPERANTÇARIC* "ELPERANTÇARIC"-en orde (607 or.), *bitartean* "bitartean"-ren orde (607 or.), *Gregorioc* "urricalmeudua"-ren orde (608 or.), *Gregorioc* "Grehorioc"-en orde (613 or.), *mehatchuac* "mehatchnac"-en orde (617 or.), *MISERICORDIARIC* "MISERICORDIHRIC"-en orde (623 or.), etab.

Aipatu zuzenketok, dena den, "ondokorik" ere izan ohi zuten, behin baino gehiagotan gaizki utzi baitzen zuzendutakoaren alboko hizkiren bat: "atzeguín"-en orde *atseguíu* (89 or.), "çorrotzic, eta bortitiz"-en orde *çorrotcic*, *eta bortitcic* (602 or.), "hotza, motza"-ren orde *hotçat*, *motçat* (608 or.), etab.

8.- Akatsen atala zabala baino zabalagoa da bigarren edizioan. Atal hau da, zalantzarik gabe, edizioaren zabarkeriaren irudia ongien islatzen duena⁴². Batetik, eta espero zitekeenaren aurka, lehen edizioan zeuden akats asko zuzendu gabe mantentzen direlako bigarren-ean. Eta bestetik, aurreko horiek nahiko ez bailliran, erruz areagotu egiten direlako era guztietako okerrak, ortografikoak eta tipografikoak barne. Ondoren, bada, hiruzpalau ataletan emanik, akatsik aipagarrienak edo direnak azalduko ditugu⁴³.

⁴² Topikoetara jo gabe, esanguratsua da erabat hirugarren kapituluaren orri-buruetan gertatzen dena. Kapitulu labur horretako lau orrialdeen buruan errepikatu beharko litzateke kapituluaren tituluaren muiñ trinkotua, orrialde bakoitietan "iragaiten çaicula dembora" agertu behar zelarik. Kontua da aditz nagusia orrialde guztietan agertzen dela desberdin idatzita: *Iragaitem* (47 or.), *Iraga ten* (49 or.), *Icagaitem* (51 or.) eta *Iragaiten* (53 or.).

⁴³ Akatsen zerranda hauetatik at utzi dira lehen edizioiko "miscricordiaz" (139 or.) bezalakoak, nonbait tipoen edota tintaren arazoengatik gaizki inprimaturik geratu zirenak. Akatsak akats, horietako gehienak ondo agertzen dira gero bigarren edizioan.

a) Lehen ediziotik bigarrenera zuzen-zuzen igaro diren testu-akatsak⁴⁴:

çatçaiçquidela (11 or.); *hutz* (55 or., baina *huts*, 8 or.), *asquen*, *uzte* (59 or.), *gaits* (67 or.), *ezcuetan* (68 or.), *aberatz* (75, 229, 586 or...., nahiz eta *aberats*, 221, 599 or....), *haudiarequin* (84 or.), *ahalceçaqueyens* (85 or.), *gaixtatatasunetic* (90 or.), *ecetz* (101 or.), *ezcua* (132 or.), *adizquideric* (139 or.), *miretzteco* (140 or.), *azco* (161 or.; akatsa errepikatzen da, nahiz eta eskuz zuzendutako alboko hitza ondo jarrita utzi), *arratz* (hiru aldiz, 169 or.; halere, orrialde berean, *arrats* ere bai), *çahatceac* (170 or.), *seguratçaric* (179 or.), *moltal* (254 or.), *dey* (262 or.), *sinhetz aracitceco* (262 or.; berdintsu 266 or., 397 or., etab.), *saindoac* (263 or.), *eztheuz* (295 or.), *ihardetz* (297 or.), *adisque* (301 or.), *hosserrretuac* (310 or.), *omorio* (356 or.), *CAITEZ* (357 orriko buruan), *on-bebar* (385 or.), *ihez* (399 eta 401 or.), *batçut* (470 or.), *comporatcen* (473 or.), *gorpuztça* (515 or.), *Virriçalquičun* (517 or.), *erdietz* (518 or., nahiz eta *erdiets* 11, 77, 84, 98 or., etab.), *hautz* (519 or.), *appurac* (522 or.), *leyelac* (540 or.), *anhantz* (571 or.), *uzte* (578 or.), *carrasc-hotz* (587 or.), *khiratz* (590 or., nahiz eta *khirats* -380, 415 or., etab.), *iccarra* (591 or.), *EZPERANTÇARIC* (599 or.), *sus* (601 or.), *ilquitquo* (616 or.)

b) Bigarren edizioan burututako akats berriak. Aldez aurretik pentsatzekoa zen moduan, akatsak "korrejtzeko" eta testua "emendatzeko" asmoa zuen bigarren edizioan ez da falta lehen argitalpean zuzen zegoenaren okertze larrik. Nabarmenak dira, esate baterako, lehen edizioan zeuden testu zatien "ukitze" argiak (bokal eta hitzen aldaketak, ezabaketak eta eransketak), behin baino gehiagotan perpausen eta hitzen esanahia zeharo aldatu edo trakestut egiten dutenak. Ildo honetakoak, hain zuzen:

14 or., 7 lerroa:
Rectore de Sara

Rectore de Sacra

⁴⁴ Era guztietako akatsak aurki daitezke atal honetan. Nabarmena da, esaterako, XVIII. kapituluaren egindako hanka-sartzea, XV. kapituluaren orrialde bakoitietan zegoen orri-burua ("BECCATUTAN EGON GOGO DUENAZ") ezarri baitzen bertan (248 or.). Bigarren edizioak hitzez hitz errepikatu zuen akatsa. Berdin esan liteke edizio bietan "157" zenbakiarekin markatuta dagoen 257. orrialdea dela eta.

28 or., alb. lajo. ⁴⁵	
93 or., 30 lerroa: idequitcen du eta	lao. ⁴⁶
112 or., 23 lerroa: sentitcecoa baita	ø ⁴⁷
304, 24 lerroa: laincoac permititu baitcerauê, eta bere ardiac	sentitcoa
314 or., 21 lerroa: guiristinoc, gorputz bat garela, eta	laincoac permittitu baitcerauen, bere ardiac...
356 or., 18 lerroa: eguitea	guiristinoc, bat garela, eta
455 or. (2. ed.: 457 or.), 13 lerroa: eta sinhetsi behar da	eguiteare
503 or. (2. ed.: 505 or.), orriburua: AGO DELA IFERNUCO BAIÑN.	sinhetsi behar da
538 or. (2. ed.: 538 or.), 6 lerroa: eta erran ere ongui, eta eguiatzqui eta erran ongui, eta eguiatzqui	DELA IFERNUCOA BAINO.

Baina ez ziren horiek oharkabean burututako akats bakarrak izan. Askoz ere multzo handiagoa osatzen dute plantxetararutako

45 Gaietik eskuz zuzendua, inprimatutakoan "lajo" agertzen baitzen.

46 Orri bazterreko hitz mota honen esanahia iluna geratu bide zitzaizen gehienetan inprimatzailer berriek. Ikus, adibidez, 198 or.: lehen edizioako "lajoac." delakoa bigarrean "lajoac." bilakatu zen. Berdintsu suertatu zen 230. orrialdekoarekin ere, lehen edizioako "lgilquy-/ ena" bigarren edizioan "ldilqui./ ena." bihurtu baitzuten. Egia esan, lehen edizioak ere izan zuen era horretako arazorik, esate baterako, 422. orrialdean. Han, "chuchen"-en ordez testuaren alboan jarri behar zen "jugen" delakoa (horrela iragarria baitzegoen "Iracurtçailleari" zuzendutako hitzaurrean, 18. orrialdean) "Sugen." bezala kaleratu zen lehen edizioan; bigarrenak, "Suguen." idatziz, kiribildu baino ez zuen egin kontua.

47 Bitxia da testu kenketaren ondoko akatsa, aurreko hitzean geratzen dena, Ahoai bezala geratzen baita "ahoa idequitcen du eta," perpausari okerturiko hizkiez adierazitakoa ezabatzean.

akats txikiek. Bistan da testu zati zenbait, plantxetara berriro eramateko errazak edo ziruditelako, ez latinez ez euskaraz ez zekiten tipografoen ardurapean utzi zirela⁴⁸ EZTUGULO (64 or.); DIREQVEYELA (112 or.); MISERICOR eta... era hartan inprimatu zirela gerol

Arlo honetan maila apalekotzat utz litezke honelakoak-eta direnak:

- Txistukarien errepresentazio grafikoaren esparruan sortutako nahasketak eta akatsak: *ayerus* "ayeruz"-en ordez (15 or.), *ex* "ez"-en ordez (19 or.), *extén* "eztèn"-en ordez (35 or.), *gutças* "gutçaz"-en ordez (55 or.), *escarniatsea* "escarniatcea"-ren ordez (150 or.), *extugu* "eztugu"-ren ordez (231 or.), *expailuquete* "ezpailuquete"-ren ordez (258 or.), *amuruztu* "amurusu"-ren ordez (350 or.; *amuruz* 491 or., baina, jarraian, *amurus*), *expaninduen* "ezpaninduen"-en ordez (364 or.), *bihots* "bihotz"-en ordez (356 or.), *anhits etan* "anhitz etan"-en ordez (368 or.), *aixpa* "aizpa"-ren ordez (380 or.), *onhetz* "onhets"-en ordez (380 or.), *fruitus* "fruituz"-en ordez (385 or.), *ihez* "ihes"-en ordez (385 or.), *borrocatus* "borrocatur"-en ordez (401 or.), *hasten* "hazten"-en ordez (409 or.), *balzamos* "balsamos"-en ordez (414 or.; baina hurrengo orrialdean *balsamo*), *espaitu* "ezpaitu"-ren ordez (433 or.), *basterrean* "bazterrean"-en ordez (460 or.), *dantsariac* "dantçariac"-en ordez (490 or., nahiz eta *dantçari* -258 or.- eta *dantçaric* -355 or.), *pagamenduas* "pagamenduaz"-en ordez (509 or.), *hartças* "hartçaz"-en ordez (517 or.), etab.

- Hizkiak ordeztean sortu akatsak: *basicen* "hasicen"-en ordez (6 or.), *laurequi* "lauregui"-ren ordez (7 or.), *ab* "ad"-en ordez (13 or.), *ezpaimintcen*, *mintcen* "ezpaimintcen" eta "nintcen"-en ordez (15 or.), *eulcaldun* "euscaldun"-en ordez (17 or.), *erregu* "entregu"-ren ordez (19 or.), *ceure* "ceurc"-en ordez (20 or.), *exraiten* "erraiten"-en ordez (26 or.), *arnancuratcera* "arrencuratcera"-ren ordez (26 or.), *nore gure...* "norc gure..."-ren

48 Ez zuten erakusten euskara zekitenik orri-buruetako errotilu akastunak akats handiagorekin uzten zituzten tipografo haiek. Esana dugu jadanik nola lehen edizioako ICAGAITEM ("iragaiten" behar zuena) ICAGAITEM bezala igaro zen bigarrenera (51 or.). Ildo berekoak dira lehen edizioako EZTVGVLV ("eztugula") -

ordez, (29 or.), *estaculuac*, *itculpideac* "estacuruac" eta "itçurpideac"-en ordez (51 or.), *egnin* "eguin"-en ordez (60 or.), *Plant.* "Plaut."-en ordez (97 or., bazterrean), *patientciac* "patientciac"-en ordez (112 or.), *atropa* "arropa"-ren ordez (183 or.), *Çahartcean* "Çahartcean"-en ordez (192 or., buruan), *concientcea* "concientcia"-ren ordez (192 or.), *ençu* "euçu"-ren ordez (birritan, 230 or.), *mehatchuzcoec* "mehatchuzcoac"-en ordez (258 or.), *ezhansiatuco ago* "ezantsiatuco ago"-ren ordez (270 or.), *habe* "gabe"-ren ordez (313 or.), *iney* "oñey"-ren ordez (315 or.), *burhun* "buthun"-en ordez (318 or.), *hehar* "behar"-en ordez (336 or.), *ionbone* "iondone"-ren ordez (337 or.), *barrancorrena* "barrencorrena"-ren ordez (340 or.), *amazte* "emazte"-ren ordez (351 or.), *guerlati* "guerlati"-ren ordez (352 or.), *cerauela* "cerauena"-ren ordez (353 or.), *elccarriquin* "elccarrequin"-en ordez (354 or.), *Amhrosioc* "Ambrosioc"-en ordez (363 or.), *partiba* "partida"-ren ordez (373 or.), *Geren* "Ceren"-en ordez (403 or.), *hurrau* "hurran"-en ordez (410 or.), "errearaci" "erra araci"-ren ordez (410 or.), *gatçat* "gatzac"-en ordez (419 or.), *babe* "gabe"-ren ordez (421 or.), *haina* "baiña"-ren ordez (425 or.), *esçuen* "escuen"-en ordez (432 or.), *guela* "çuela"-ren ordez (434 or.), *muda* "mutha"-ren ordez (458 or.), *erramenduça* "erranenduçu"-ren ordez (495 or.; *halaber*, *erramenduçu* -536 or.), *naicea* "nainen"-en ordez (501 or.), *gaixtasun* "gaitztasun"-en ordez (505 or.; baina: *gaiztatasuna* "gaixtatasuna"-ren ordez -517 or.), *ai-ppuatu* "aipgatu"-ren ordez (510 or.), *aracinotan* "oracinotan"-en ordez (519 or.), *omorantearen* "amorantearen"-en ordez (519 or.), *eto* "eta"-ren ordez (540 or.), *baltitçaquetçu* "baititçaquetçu"-ren ordez (567 or.), *danu* "damu"-ren ordez (571 or.), *mithil* "muthil"-en ordez (584 or.), *paitu* "baitu"-ren ordez (584 or.), *ero* "ere"-ren ordez (589 or.), *gulura* "gulara"-ren ordez (593 or.), *etab*.

— Hizkiak areagotzeagatik sortutako akatsak: *guibelatçaille* "guibelatçaille"-ren⁴⁹ ordez (8 or.), *Euscarratic* ("euscararic"-en ordez; 15 or.), *gueldi aratcitceco* "gueldi aratcitceco"-ren ordez (16

⁴⁹ Zuzendurik ematen da hemen lehen edizioko *guibelatçaille* hitzaren ç akastuna.

or.) *halabert* "halaber"-en ordez (17 or.), *demborant* "demboran"-en ordez (37 or.), *maintço* "mintzo"-ren ordez (39 or.), *eztella* "eztela"-ren ordez (71 or.), *off.* "ff."-ren ordez (79 or., alb.), *haurz* "haur"-en ordez (84 or.), *boratharic* "bortcharic"-en ordez (114 or.), *ezcetz* "ezetz"-en ordez (119 or.), *gouerthatcen* "guerthatcen"-en ordez (246 or.), *bethore egun* "bethor egun"-en ordez (269 or.), *hasserretcetceac* "hasserretceac"-en ordez (275 or.), *iharduququitcea* "iharduquitcea"-ren ordez (319 or.), *solhasturic* "solhasturi"-ren ordez, (327 or.), *eguiteare* "eguitea"-ren ordez (356 or.), *baitara* "baita"-ren ordez (400 or.), *orgarren* "orgaren"-en ordez (429-430 or.), *sententcia* "sentencia"-ren ordez (435 or., baina hurrengo lerroan *sentencia*), *norc* "nor"-en ordez (477 or.), *hatran çaleac* "arrançaleac"-en ordez (490 or.), *dabillalac* "dabillala"-ren ordez (502 or.), *sabellarena* "sabelarena"-ren ordez (505 or.), *du-tuen* "duten"-en ordez (508 or.), *presunac* "presuna"-ren ordez (515 or.), *nahiz* "naiz"-en ordez (536 or.), *mahiz* "maiz"-en ordez (543 or.; lerro berean *maiz*), *iccarra* "iccarra"-ren ordez (575 or.), *derautcatela* "deraucatela"-ren ordez (591 or.), *oinhazceztatua* "oinhaceztatua"-ren ordez (592 or.), *eddirenen* "edirenen"-en ordez (611 or.), *etab*.

— Hizkiak kentzeagatik sorturiko akatsak: *ilduric* "vilduric"-en ordez (7 or.), *iragani* "iraganic"-en ordez (7 or.), *Leheni* "Lehenic"-en ordez (62-63 or.), *ibitceaz* "ibiltceaz"-en ordez (96 or.), *bercela* "bertcela"-ren ordez (152 or.), *lona* "loana"-ren ordez (154 or.), *Tren.* "Thren."-en ordez (162 or., bazt.), *eduquicoitu* ("eduquicoitut"-en ordez, 194 or.), *probeto* "probetto"-ren ordez (229 or.), *çunetic* "çuenetic"-en ordez (229 or.), *hamarequin* "hamarrequin"-en ordez (248 or.), *içatçu* "itçatçu"-ren ordez (261 or.), *eran* "erran"-en ordez (262 or.), *cere* "ceren"-en ordez (282 or.), *eçuen* "etçuen"-en ordez (313 or.), *baccari* "baccaric"-en ordez (335 or.), *çorac* "çoroac"-en ordez (343 or.), *legutic* "legueric"-en ordez (351 or.), *berez* "bereaz"-en ordez (359 or.), *galgariac* "galgarriac"-en ordez (361 or.), *gaiçala* "gaitçala"-ren ordez (366 or.; akatsik *gabe* lerro berean), *conta* "contra"-ren ordez (369 or.), *egotia* "egotcia"-ren ordez (382 or.), *baccarri* "baccarric"-en ordez (403 or.), *legarri* "legarric"-en ordez (425 or.), *alacoric* "halacoric"-en ordez

(447 or.), *hiztariac* "ihiztariac"-en ordez (490 or.), *çaporatcen* "çaporatcen"-en ordez (503 or.), *alegriantçatic* "alegriantçatic"-en ordez (503 or.; orri berean: *alegriantça* laupabost aldiz), *bareneco* "barreneco"-en ordez (505 or.), *emen* "hemen"-en ordez (505, 620or.), *araitasuna* "arraitasuna"-ren ordez (508 or.), *ceur* "ceurc"-en ordez (516 or.), *sequeretua* "sequeretuac"-en ordez (540 or.), *amoria* "amorioa"-ren ordez (557 or.), *besartcen* "besarcatcen"-en ordez (562 or.), *bihi* "bihia"-ren ordez⁵⁰ (574 or.), *car-hotz* "carrasc-hotz"-en ordez (587 or.), e "ez"-en ordez (587 or.), *iguitu* "higuitu"-ren ordez (603 or.; lerro batzuk beherago, berriz, *higuitu*), etab.

— Hizkiak lekuz aldatuta emateagatik burututako akatsak: *guhertatu* "guerthatu"-ren ordez (436 or.), *deunean* "dueneã"-en ordez (443 or.), etab.

9.- Lan honen mugak erraz gaindituko lituzkeen akats eta zuzenketen azterketak hainbat puntu interesgarri uzten ditu agerian. Inorentzako ikerketa-gonbit izan daitezkeela eta, hona hemen horietako batzuk laburturik, artikulua konklusio gisara:

— Bigarren edizioa, zinez, lehenaren ondoren etorri zen, hots, 1643koaz geroztik⁵¹. Beraz, hainbat liburutegi-katalogotan 1642ko dataekin edo lehenagoko batekin erreferentziatuta dauden arren, edizio hau beranduagokoa da. Erantsi beharrik ez da "bigarren edizio" gisa agertzen dena bigarren edizioa dela egiaztatzeko adibideak nonahi aurki ditzakeela irakurleak. Esate baterako, "geher" hitz laburtua ("chehero" beste grafia batekin), bigarren edizioaren egileek ez zuten ulertu eta "Genes" bezala interpretatu eta jarri zuten (111 or., orri-bazterrean). Antzeko zerbait gertatzen da "Erragean." hitzarekin (56 or., bazterrean). Lehen edizioan zegokion tokian kokaturik bazen ere ("errachean" hitza dagoen lerroaren alturan, *in margine*,

⁵⁰ Gaizki egindako interpretazio baten ondorioa da honako akats hau, bigarren edizioaren zuzentzaileak izenondotzat ("bihi onac") hartu baitu lehen edizioan aposizio hutsa zena: "bihia (,) onac.". Garbi ikusten da hori paralelismoaren efektua bilatzen duen hurrengo esaldian: "eta lastoa, gaixtoac (,) ifernuco labean".

⁵¹ Jakina, horrek ez du kentzen 1643kotzat dugun argitalpenaren zenbait pleguren inprimatze lanak aurreko urtean hasiak eta burutuak izatea.

testuko hitza grafia desberdinez idatzi zitekeela erakusteko), bigarren edizioan bi lerro gorago jarri zen eta "Errag." bakarrik ipiniz⁵².

- Lehen edizioarekin erkaturik, bigarrena orain arte pentsatu dena baino askoz ere desberdinagoa da. Gorago aurkezturiko frogek eta adibideek ez dute zalantzetarako tokirik uzten. Desberdintasunak tipografiaren arlo guztietan ematen dira: tituluaren, formatuaren, konposizioaren, inposizioaren, irudietan eta, oro har, moldiztegi batean dauden bestelako ataletan ere.
- Gutxi diren arren, desberdintasun testualak (emendailuak, batik bat) bereziago egiten dute edizioa.
- Lehen edizioari eskuz erantsi zitzaizkion ohar eta zuzenketa gehienak testuratu zituen bigarrenak. Eta era sistematikoan testuratu, gainera.
- Lehenaren eskuzko zuzenketa horiek bigarrenean agertzeko argitaratzaileek erakutsi zuten arretak kontraste handia egiten du gero liburuan isurtzen diren akats ortografiko eta tipografiko ezin anitzagorekin.
- Bigarren edizioak, lehendabizikoan eskuz egindako zuzenketak jasotzeaz batera, lehenean antzematen ez ziren hainbat hitz eta esaldi ditu testuratuak. Horrekin batera, lehenengoan ez zeuden akatsek ere kopuru handia osatzen dute, edizioari ikuspegi berria emanez.
- Edonola ere, bigarren edizioak lehena "bezalakoa" izan nahi du. Beraz, desberdintasun handiekin bada ere, antza eta "itxura" gorde nahi izan du eskuarki.
- Gogoratu behar da, halaber, "silutegi berak" erabili zirela aldarrikatzen dutenek ahanzi egiten dutela eskuzko inprimategiaren garaian (XVIII. mendera arte, beraz) ez zirela gordetzen edizio batean baliatutako plantxak, editoreei kostu ikaragarri handia ekartzeaz gainera, horrek blokeatu egiten baitzuen *sine die* horretarako prestatu tipoen erabilera⁵³.

⁵² Beste batzuekin ere gertatu zen hori: "Chedea" zeraman lerroaren parean egon behar zuen "Gedea." hitza edizio bietan ezarri zen bi lerro gorago. Edizio berria egin zuenak ez zuten ulertu zertara zetorren hura eta ez zela, agerian da, akatsaz ohartu.

- Presaka egindako edizioa da, ez da zalantzarik. Azken orduan zuzentzaileen eskuetatik pasatu gabekoa, gainera.
- Prebentzio guztiak gutxi ohi diren arren, Geroren bigarren edizioa ongi asko izan daiteke XVII. mendearen amaierakoa⁵⁴.
- Liburuaren argitalpen-lanetan izan zen euskaldun jendearen lana "Gomendiozco carta" "konpontzera" mugatu zen. Ez dirudi askoz gehiago egin zutenik⁵⁵. Edonola ere, esanguratsuak izan daitezke antzematen edo zaizkion hizkera-zantzuak: Urkixoren ale garrantzitsuenean⁵⁶ akastzat hartzen den *esaita* eredua⁵⁷ (17 or.) liburuan zehar agertzen diren *-an* amaierako aditz guz-

53 "Los impresores de la imprenta manual no podían permitirse el lujo de tener muchos tipos en la composición durante mucho tiempo. Por término medio, se necesitaban alrededor de 50 kg. de tipos en cajas para componer un pliego, así que lo que Moxon llamaba una gran fuente de pica (450 kg, incluyendo una cantidad considerable de itálica) no daba para más de ocho pliegos de cualquier libro que se estuviese imprimiendo. Así pues, por regla general la composición de libros largos se tenía que distribuir para volver a utilizar la letra en cuanto el pliego estuviese impreso. Se dieron casos en que a Plantin, que, no lo olvidemos, poseía más tipos que la mayoría de los impresores, le resultaba más fácil interrumpir la impresión de un libro largo, distribuir y utilizar los tipos para un trabajo más urgente, y volver a componer lo que se había distribuido para continuar con el libro largo" (Gaskell 1998, 140).

54 Xurioren *Imitacionearen* ohar bibliografikoan tartekatu zuenaren araberak, beranduagokoa iruditu zitzaion Vinsoni *Guero delakoaren* inprimaldia, Xuriorenaren garaikoa hain zuzen: "Le papier et les caractères ressemblent beaucoup à ceux de la «deuxième édition» d'Axular" (Vinson 1891: 1984, 161). Ezaguna den bezala, M. Xurioren *Imitacionea* hura Borden argitaratu zen, Guillaume Boudé-Boé inprimatzailearenean, 1720an.

55 Dena den, euskalduna izan zen ikusia dugun 491. orrialdeko "hezgaitzenac" *ez-gaitzenenac* bilakatu zuen eskua ere.

56 Gorago esan bezala, Donostiako Koldo Mitxelena Kulturgunean gordetzen da ale hau (signatura: J.U. 3376 CF 85). Urkixoren *ex-libris* delakoaren ondoan, jabeak honako erreferentzia ezarri zion aleari: ". J. de U. 1". Alerik ezagunena da, berau erabili baitzen 1988ko faksimil gisako argitaraldia burutzeko.

57 Axularrek, hizkuntz molde desberdinen arazoa argitzeko, *erraita* delakotik ahalik urrunen egon zitekeen forma bat agertu nahi izan zuen pasarte horretan. Urkixoren ale ezagunean eskuz zuzenduta dago (*esatea* bihurtuta, alegia), baina askoz beranduagoko zuzenketa dateke.

tiak bezala emana dago (*iragaiten, emaiten, izaiten, erraiten, joaiten, jasaiten, atzemaiten...*). Bigarren edizioak hertsiki segitzen dio horretan lehen edizioari, salbuespen bakan batzuekin: tartekaturiko pasarte batean (142 or.) *emateagatic* erantsi du edizioaren zuzentzaile-emendatzaileak; eta akatsa ez dela berresten digu ondoko honek: testu-zuzenketa txiki bat behar zuen pasarte batean (538 or.), jatorrizko *emaiten* delakoa *ematen* bilakatu zen bigarren edizioan⁵⁸.

- Edizioaz arduratu ziren langileak (*kaxistak* zein bestelakoak) profesional duinak baziren ere⁵⁹, ez zekiten, antza denez, euskaraz, ez eta latin gehiegirik ere. Testuan barrena azaltzen diren hainbat akatsek horren erakusgarri baino ez dirudite.
- Orobat, liburuaren azken zuzenketa egiteko unean, testua gabe, ozenki irakurtzeaz⁶⁰ baliatu bide ziren inprentan, akatsek berriro ere erakusten dutenez⁶¹.

58 Berdin esan liteke testuaren albo batean eskuz zuzendurik dagoen pasarte batean egindakoaz (57 or.): *erran cioen* tartekatzeko adierazten bada ere, bigarren edizioan *erratioela* (ez "erraiten") eransten du.

59 Esate baterako, erruz zabaltzen diren akats ortografikoekin konparaturik, ia anekdoten kategoriakoak dira gaizki edo alderantziz konposatutako hizkiak.

60 "El corrector prefería que el lector le leyese el original (guri dagoki-gun kasuan, lehen edizioa zen "originala") en voz alta mientras él seguía la prueba e iba señalando los errores. De este modo podía comprobar que la reproducción del original era correcta sin distraerse con la extravagante ortografía del manuscrito" (Gaskell 1998, 134).

61 "También se podían introducir otros errores en esta fase por culpa de la transmisión verbal del original; si el joven lector leía el original mal, o si el corrector oía mal o no entendía bien al lector, se podía introducir en la prueba como corrección una palabra equivocada, tanto si el cajista desde el principio la tenía bien como si la tenía mal" (Gaskell 1998, 441). Hemen banaka eman diren hitzen azaleko begiradak ere ez du ezkututzen egoera hori. Bihoaz bi adibide. Lehenengoan (17 or.), "haserretcea" hitzaren konposatze-unean testua ozenki irakurtzen zuenak "bi"-rekin idatzi behar zuela esatean, tipografoak "bi"-rekin idatzi zuen hitza, baina ez bi "r"-rekin, bi s-rekin baizik: *hasseretcea*. Nabarmenagoa da aurreragoko beste adibide bat (505 or.): "*sabelarena* baino, eta *barreneco* bozcarioa" irakurtzean, tipografoari "bi" hizki berdinekin osatzeko adieraziko zitzaion ziurrenik, eta hark "bi"-rekin idatzi zuen, baina ez behar zen hizkia eta ez zegokion tokian, eta esaldia honela geratu zitzaion: "*sabellarena* baino, eta *barreneco* bozcarioa".

Bibliografia

- Arana Martija, J.A., 1994, "Euskal Herriko inprentaren historia", *Uztaro* 12, 37-53.
- Axular, 1643, *Guero bi partetan partitua eta berecia...*, G. Milanges, Bordele. (Faksimiltzat argitaratua: Euskaltzaindia, Bilbo, 1988. Honen aurretik, bertsio bukatu gabea eta zatika argitaratua aurki daiteke *RIEVEN*⁶²).
- Axular, d./g., *Guero Guero. Bigarren Edicionea corrigetua, eta emendatua* (Eusko Legebiltzarreko Liburutegian dagoen bigarren edizioa alearen faksimila, Bilbo, 2006).
- Gaskell, Ph., 1998, *Nueva introducción a la bibliografía material* (Hitzazurea eta berrikusketa teknika: J. Martínez de Sousa), Gijón.
- Kalzakorta, J., 2006, "Pedro d'Agerre Azpillueta Axular (1556-1644)" izenburuko aurkezpena, in Axular: *Guero Guero. Bigarren Edicionea corrigetua, eta emendatua* (bigarren edizioaren faksimila), vii-xii.
- Lacombe, G., 1956, "Axular et son livre", *Gure Herria* XXVIII, 365-370.
- Placer, Eloy L., 1968, "Los cuatro Ejemplares del Gero en la Newberry de Chicago", *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos* XIX, 72. zkia., 23-27.
- Salaberri, P., (argitaratzeko), "Axularren Gero liburuaren lehen edizioa. Aleak, aldeak eta zuzenketak".
- Villasante, L., 1972, *Axular. Mendea. Gizona. Liburua*, Arantzazu.
- Villasante, L., 1974, "Bibliografía Axulariana", *FLV* 16, 135-152.
- Vinson, 1891-1898: 1984, *Bibliographie de la Langue Basque (Volúmenes I y II)*, Donostia (1891eko *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque* eta 1898ko *Complément et Supplément* liburuen edizio bateratua, eta J. Urkixoren oharrez hornitua).

62 *RIEV* IV (419-472 eta 517-572), V (283-374), VI (5-99, 334-384 eta 441-482), XI (11-42) eta XXIV (73-88).